

9. *Hantington Samjujel' Stolknovenie civilizacij* [Elektronnij resurs] / Samjujel' Hantington. – Rezhim dostupu: <http://gradaran.mskh.am/sites/default/files>
10. *Hramovij kompleks v s. Buki. Laureat derzhavnoï premii Ukraïni 2007* [Elektronnij resurs] // Ja arhitektor. – Rezhim dostupu: http://architektor.ua/view_portfolio/religion
11. *Cerkva Rizdva Presvjatoï Bogorodici (L'viv)* [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
12. *Cerkva sv. Luidzhi Orione* [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
13. *Cerkva ta universal'nij zal na vulici Linkol'na u L'vovi* [Elektronnij resurs] // Simetrija. Arhitekturna majsternja. – Rezhim dostupu: <http://www.symmetry.com.ua>

Кюнцли Романна Васильевна, кандидат филологических наук, доцент Львовского национального аграрного университета

Особенности архитектурно-пространственных решений современной украинской церкви

Удовлетворить высокие требования украинского общества и религиозных общин относительно архитектурно-пространственного решения современной храмовой архитектуры возможно только при основательном изучении и новой трактовке национальных традиций, поиска современных форм для выражения, сохранения своеобразия и идентичности украинской церковной архитектуры при использовании новейших методов строительства и материалов.

Ключевые слова: современная церковная архитектура, украинский христианский храм, традиционное, национальное, современное.

Kiuntsli Romanna, Ph.D. of Philology Lviv national agrarian university

Features of architectural and spatial solutions in modern Ukrainian church

The special feature of the architectural and spatial solutions of modern Ukrainian church architecture is a combination of traditional and modern. The tradition of temple building – is an element of culture that reveals the vision of God through the eyes of the people and determines person's place in the spiritual world. The tradition is expressive when it featured through architectonics of temple building and temple's interior design. It is through space organizing Ukrainian church can trace the evolution of national spirit. Conservative foundation of theology reflected in traditional spatial construction of the church and its paintings is evolving into a new interpretations, creating the interior of the church closer to modern man. At the present stage of development of sacred architecture Ukrainian architects face a task of creating an architectural space organization of the church with optimal conditions for the prayer and worship and where an image of temple of God is correctly reproduced by the colors and symbols offset by the psychological and emotional state. Architecture of temple provides sacred environment within town building site, with the church as the visual dominant, as well as within the interior of the church. The successful satisfaction of the religious needs of the people will depend on architect's ability to combine modern materials, shapes, three-dimensional architectural and artistic solutions during the construction of the temple. The author wanted to make a few remarks in regards to the large number of stylistic architectural and spatial solutions in Ukrainian church architecture, especially in the last period, characterized by unlimited possibilities of new materials and structures.

Key words: modern church architecture, Ukrainian Christian church, traditional, national, modern.

Надійшла до редакції 2.10.2015 р.

УДК 398.54

Понікаровська Наталія Андріївна, аспірантка
Харківської державної академії культури

ВІДДАНІ АНАФЕМІ В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО КАТЕГОРІЮ ЗАЛОЖНИХ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ КУЛЬТУРІ

Аналізується образ відданих анафемі в контексті вивчення уявлень про категорію заложних покійників у системі української народної культури. Акцентується увага на порівнянні архаїчних дохристиянських світоглядних й морально-етичних основ із заповідями й постулатами християнського віроучення.

Ключові слова: анафема, заложні, українська народна культура, християнське віроучення, світогляд, культурна девіація, санкція.

Постановка проблеми. Цілеспрямоване дослідження заложних як окремої категорії покійників починається у науковій творчості видатного етнографа Д. Зеленина. У фундаментальній роботі «Очерки русской мифологии. Умершие не своей смертью и русалки» (1916 р.) автор подає новий концепт походження істот слов'янської міфології й демонології – від померлих «не своєю» смертю, –

та вводить у поле наукової лексики новий термін – «заложні». На сучасному етапі дослідження даної проблематики актуальності набуває культурологічне її вивчення, в т.ч. дослідження процесів взаємодії й взаємопроникнення давньослов'янських дохристиянських вірувань із християнським віроученням у системі української народної культури.

Останні дослідження та публікації. Дослідженню окремих аспектів побутування уявлень про категорію заложних присвячено розвідки вітчизняних й іноземних вчених етнографів та філологів: В. Білого [4], С. Толстої [9], О. Седакової [8], В. Овсейчика [2], Н. Левкович [7]. Спроби здійснення її культурологічного вивчення відкривають нові аспекти, що і обумовлює *мету даної статті*: проаналізувати образ відданих анафемі в контексті уявлень про категорію заложних покійників у системі української народної культури.

Виклад основного матеріалу. У наукових розвідках Д. Зеленіна містяться відомості щодо народного ставлення до проклятих церквою й відданих анафемі. Як приклад, дослідник наводить уявлення, що побутувало в Ахтирському повіті Харківської губернії: «Спільнота злих духів, що існують від початку світу, постійно поповнюється анафемскими душами, тобто душами людей, проклятих Богом, що самовільно затоваришували з чортом і наклали на себе руки, якими є: утопленики, повішеники, пропали від горілки, люди, що зарізали або застрелили себе, а також нехристи, тобто невірні народи» [6; 59].

Також Д. Зеленін наводить приклади істот, яких за результатами дослідження руського фольклору і народної традиційної культури він відносить до категорії заложних, і в назвах яких простежується християнський вплив: «дзвоніві мерці» і «злі еретиці». Вчений, посилаючись на більш ранні етнографічні дослідження, визначає їх наступним чином: «Це померлі в гріхах нечисті люди, яких Мати-сира земля не приймає. Дзвонівий мрець звичайно з чаклунів, живе на дзвіницях. Еретиці – жінки, що заживо продали свою душу чорту, і ось блукають тепер по землі, спокушаючи людей з істинної віри; вночі вони йдуть в могили, що провалилися, і сплять там в гробах нечестивих» [6; 60].

Підтвердження факту певної об'єднаності у народній думці образів відданих анафемі й заложних знаходимо в роботі автора фундаментальних наукових досліджень з історії православної церкви Є. Голубинського: «В канонічних питаннях-відповідях, що належать невідомому автору та відносяться не пізніше як до XV ст., читаються наступні питання-відповіді: «Питання: «Крадія на гарячому взяли та повісити хочуть або посікти, чи йому покаятися, чи його у церкві поховати, та чи обідню по ньому співати?» Відповідь: «Не співати по ньому, не ховати його, не каятись йому». Питання: «Потоне чоловік, або вдавиться, чи таких проводжати?» Відповідь: «Їх в землю покласти окрім Божої церкви, але не співати по них». Питання: «Дитина нехрещеною помре, куди її діти – може в церкві покласти?» Відповідь: «Її у землю покласти, окрім Божої церкви» [5; 569]. По суті, автор перелічує покійників, яких за ознаками можна віднести до категорії заложних: покутник, потопельник, удавленник, потерчатко.

Порівняння норм поховального обряду й уявлень щодо їх посмертних буттєвих перспектив належних до заложних і відданих анафемі також демонструють наявність багатьох точок дотику:

заложні покійники	віддані анафемі
↓	↓
<u>заборона ховати у священному просторі</u>	<u>заборона ховати у священному просторі</u>
не ховали в землю на території родового кладовища	не ховали на території церковного кладовища
<u>заборона віддавати шану таким померлим</u>	<u>заборона віддавати шану таким померлим</u>
відсутні обов'язкова підготовка тіла до похорону, по ним не голосили	таких померлих було заборонено відспівувати
<u>відсутність належного поминання</u>	<u>відсутність належного поминання</u>
заборона поминати, окрім як влітку, і то, оказіонально	заборона на заупокійні служби; таким померлим не ставили свічок, не поминали у церкві або будь яким іншим чином
<u>уявлення про посмертне буття</u>	<u>уявлення про посмертне буття</u>
відсутність належного праведній людині благого посмертного буття	відсутність належного праведній людині благого посмертного буття

Окрім схожих елементів поховальної і поминальної обрядовості, схожими є наслідки набуття індивідом статусу заложного або відданого анафемі. У першому випадку – це зречення родиною такого померлого, сувора заборона на гідне його поховання й поминання; у другому – відлучення християнина від священних таїнств, в тому числі й християнського поховання.

Не дивлячись на велику кількість схожого, не можливо ігнорувати той факт, що уявлення про заложних і таке явище, як віддані анафемі, були народжені різними світоглядними системами. По

суті, мова йде про події одного порядку: свідоме здійснення девіантної поведінки і логічного наслідку таких дій – застосування санкцій.

Дослідження українського фольклору показали, що у якості девіантної поведінки, що призводить до потраплення покійного до категорії заложних, народною думкою сприймається: неповажливе ставлення до батьків (актуалізується через специфічне сприйняття родини й роду в цілому); передчасна, насильницька смерть у дитинстві чи молодому віці; вбивство; скупість й заподіяння значної шкоди іншим членам соціокультурної спільноти; спроби набуття надлюдської могутності за життя (відьми й чаклуни); самогубство; свідоме порушення табу на надмірну сімейну й подружню тугу за померлим.

Порівняння морально-етичних основ зазначених світоглядних систем демонструє наявність багатьох точок дотику: поважне ставлення до батьків закріплено у заповіді: «Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі» [Вихід 20:12]. Табу на вбивство собі подібних й скупість зазначено у строках: «Не вбивай» [Вихід 20:13], «Не кради» [Вихід 20:15], «Не свідкуй неправдиво на свого ближнього» [Вихід 20:16], «Наказуй багатим за віку теперішнього, щоб не неслися високо, і щоб надії не клали на багатство непевне, а на Бога Живого, що щедро дає нам усе на спожиток, щоб робили добро, багатилися в добрих ділах, були щедрі та пильні, щоб збирали собі скарб, як добру основу в майбутньому, щоб прийняти правдиве життя» [1 Тимофію 6:17-19]. Ставлення до відьом і чаклунів: «Ворожку не залишай живою» [Вихід 22:18], «Не будете ворожити, і не будете чарувати!» [Левіт 19:26], «Нехай не знайдеться між тобою такий, хто переводить свого сина чи дочку свою через огонь, хто ворожить ворожку, хто ворожить по хмарах, і хто ворожить по птахах, і хто чарівник» [Повторення Закону 18:10], «І побудував він жертовники для всіх небесних світил на обох подвір'ях Господнього дому. І він провів свого сина через вогонь, і гадав, і ворожив, і привів визивателів духів померлих та духів віщих, і багато робив зла в очах Господа, щоб гнівити Його» [2 Царів 21:5,6]. Заборона на самогубство: «Терпеливістю вашою душі свої ви здобудете» [Луки 21:19]. Свідоме порушення табу на надмірну тугу: «Я не хочу залишити вас, брати, в незнанні про покійних, щоб ви не сумували, як інші, що не мають надії. Бо, якщо ми віруємо, що Ісус помер і воскрес, так і покійних через Ісуса приведе Бог із Ним» [До Солунян, 4:13-14]. Кардинальною відмінністю вирізняються тільки уявлення щодо дітей, у християнському віроученні наявна інша точка зору на смерть в дитинстві (як явище): «Але Ісус сказав: Пустіть діток, і не перешкоджайте їм приходити до Мене, бо таких є Царство Небесне» [Матвія 19:14].

Окремим аспектом цієї проблеми є наявність в християнському віроученні каяття як способу дістати прощення за скоєні гріхи. Християнство, в такому контексті, згладжує безкомпромісне міфологічне сприйняття факту здійснення людиною девіантної поведінки, і має різні форми покарання, такі як епитимія, що є тимчасовим, і, власне, анафема, що накладається назавжди, але «Звичайно, за духом Церкви Христової, таке відлучення все одно підлягало б скасуванню, якби мало місце покаяння відлученої особи» [із бесіди з протоієреєм Влад. Ципінім]. Християнське віроучення наголошує на необхідності каяття через визнання власних протиправних або аморальних дій, переживання емоційно негативно забарвленого почуття провини, і, найголовніше, розуміння свого вчинку і свідомої відмови від його повторення.

Український фольклор рясніє сюжетами, де головними героями є грішники, що каються. Наприклад, казка Бойківщини про ігуменю, яка не змогла побороти грішні думки і «пішла з козаком», лишивши ключі в замку і «залишивши церкву на Божу Матір», а повернувшись через дванадцять років побачила, що церкву відімкнути так і не змогли. Після того, як сестриця покалася, вона змогла відімкнути церкву і на неї зійшло благословення Господнє [10].

УПЦ КП подає акафіст покаяння жінок для спокутування гріха дітовбивства: «Владико Всемиловитий, як така мерзенна грішниця, як я, наважується приступити до Тебе з молитвою своєю, що зневажила заповідь Твою, яку дав Ти мені через Мойсея, пророка Твого: не вбивай. Я ж убивця найжорстокіша, й горе мені, бо подібна норовом до змії»; «Помилуй мене, що Тобі, Владиці моему, злом за добро відплатила. Помилуй мене, що в покаянні приходжу до Тебе в одинадцятий час. Помилуй мене, мерзенну дітовбивцю»; «Божественною Твоєю благодаттю духа правди віднови в утробі моїй, не відкинь мене від лица Твого, і Духа Твого Святого не відійми від мене, і зітри смертну печать дітовбивці, що правдиво наклав на душу мою правосуддям Твоїм за порушення шостої заповіді закону Твого: не вбивай»; «Помилуй мене, вбивцю, бо спогад про долю загублених діток моїх наводить на мене жах, трепет і невимовний подив, як Ти, Милосердний Господи і Судде Найсправедливіший, терпиш і добродієш мені, що до пекла вселилася, навіть до цього дня й часу, всіляко покаяння мого чекаючи»; «Дякую Тобі, Господи, що зараз, поки ще не пізно, усвідомила я

свій смертний гріх дітовбивства. Дякую, що відкрився в серці моїм невимовний жаль про загублені душі діток моїх» [1].

Окрім цього, в українському фольклорі зустрічаємо сюжет, в якому образ грішника, що кається, протиставляється образу заложного, тобто людини, «яку земля не приймає», а саме: «Жив собі розбійник. Ходив він дванадцять літ по світу, щоб хтось із попів наклав на нього покаяння за гріхи. А який не погодиться, того він і вбивав. Так за дванадцять років вбив він дванадцять попів. Прийшов до тринадцятого, щоб той наклав покаяння, і нахваляється, що стільки попів убив. Злякався піп і говорить: «Ну, накладу я на тебе покаяння...». По ходу розвитку сюжету розбійник виконує різні настанови священника, але не всі гріхи йому прощаються: «Ось іде він одного разу біля цвинтаря, бачить, ходить чоловік з палицею і тикає нею в могилки. «Піднімайтесь, – говорить, – собачі діти, та йдіть на панщину!» Розбійник підійшов і питається: «Ти що тут робиш?» Той мовчить. Ударив він його гирлигою та й убив. Погнав годі до попа овець і розповідає, що вбив людину. «Яку?» – питається піп. Розбійник і розповів. Піп послухав та й каже: «Ти тепер взагалі всі свої гріхи спокутував і безгрішним став, бо вбив людину, яку і земля не приймає...» [11].

Висновок. Отже, проведений аналіз образу відданих анафемі в контексті уявлень про категорію заложних покійників у системі української народної культури дав можливість зазначити декілька аспектів, а саме:

1) обидва поняття – заложні й віддані анафемі, – уособлюють явище одного порядку – культурну девіацію, свідоме поведінкове (у випадку із заложними може бути несвідомим) відхилення від норми;

2) прояви культурної девіації підлягають санкціям, до яких, власне, належить анафема у християнському віроученні та зречення й табу на гідну поховально-поминальну обрядовість для заложних в системі української народної культури;

3) певна злитість у народній свідомості образу заложних покійників й відданих анафемі обумовлюється наявністю багатьох схожих елементів поховально-поминальної обрядовості й наслідків набуття такого статусу;

4) сприйняття відданих анафемі як заложних демонструє процес взаємопроникнення світоглядних орієнтацій з поступовим заміщенням понять однієї світоглядної системи (архаїчних дохристиянських уявлень) іншою (християнським віроученням), а не появу в народній демонології й міфології нової істоти.

Перспективою подальших досліджень є визначення впливу християнського віроучення на розвиток й трансформацію народних уявлень про категорію заложних.

Список використаної літератури

1. *Акафіст покаятний жінок, що загубили дітей в утробі своїй* : [Електронний ресурс] // УПЦКП Дрогобицько-Самбірської Єпархії Святої Трійці. – Самбір, 2015. – Режим доступу: <http://sambirparafia.org.ua>
2. *Аўсейчык У. Я.* Эвалюцыя пахавання «нячыстых» нябожчыкаў у XX – пачатку XXI стагоддзя (па матэрыялах беларусаў Падзвіння) / У. Я. Аўсейчык // *Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі.* – Мінск, 2011. – Вып. 11. – С. 317–323.
3. *Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту* // Із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена І. Огієнком; Ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства в Україні, 988–1988. – 1528 с.
4. *Білий В. В.* До звичаю кидати гілки на могили «заложних» мерців / В. В. Білий // *Етнографічний вісник.* – Л. : З друкарні української академії наук, 1926. – Кн. 3. – С. 82–94.
5. *Голубинський Е. Е.* Історія русскої церкви. Том II, періодь второй: Московській. Вторая половина тома / Е. Е. Голубинський. – М. : Синодальная Типографія, 1911. – 616 с.
6. *Зеленин Д. К.* Избранные труды. Очерки русской мифологии. Умершие не своей смертью и русалки / Д. К. Зеленин. – М. : ИНДРИК, 1995. – 432 с.
7. *Левкович Н. М.* Народна демонологія Бойківщини : автореф. дис. ... канд. істор. наук : спец. 07.00.05 - «Етнологія» / Н. М. Левкович. – Л., 2010. – 19 с.
8. *Седакова О. А.* Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян / О. А. Седакова. – М. : ИНДРИК, 2004. – 339 с.
9. *Толстая С. М.* Мотив посмертного хождения в верованиях и ритуале / С. М. Толстая // *Славянский и балканский фольклор. Семантика и прагматика текста.* – М. : ИНДРИК, 2006. – С. 236–268.
10. *Українська народна казка Бойківщини «Гріх і покаяння»* / Записав, упорядкував і літературно опрацював М. Зінчук. – с. Перегінське, Рожнятівського р-ну, Івано-Франківської обл., 1996.
11. *Українська народна казка Наддніпрянщини «Як розбійник гріхи спокутував»* / Записав і літературно опрацював М. Зінчук. С. Ватутіне, Христинівського р-ну, Черкаської обл.

References

1. *Akathist of Repentance For One Who Has Aborted a Child (2015)*. Sambir: Drohobych-Sambir Eparchy of the Holy Trinity [in Ukrainian].
2. *Aysejchuk, U. Ya. (2011)*. Evolution of Burial of the «Unclean» Dead in The XX – the Beginning of the XXI Centuries (on the materials of Belarusian Padzvinnya. Pitannya mastacztvaznavstva, etnologii i falklaristiki, 11, 317-323 [in Belarusian].
3. *Bilyj, V. V. (1926)*. On the Tradition to Throw Branches on the Tombs of «the Zalozhny» Dead. Etnografichnyj visnyk, 3, 82-94 [in Ukrainian]
4. *Golubynskij, E. E. (1911)*. History of the Russian Church. Volume 2, the Second Period: Moscow. Moskva : Unyversytetskaya typografiya [in Russian].
5. *Levkovych, N. M. (2010)*. Folk Demonology of Boykivshchina. Extended abstract of candidate's thesis. Lviv [in Ukrainian].
6. *Sedakova, O. A. (2004)*. Poetics of Ritual. Funeral Rituals of the East and South Slavs. Moskva: INDRIK [in Russian].
7. *The Bible and the Books of the Holy Letters of the Old and New Testament (988-1988)*. Translated anew from Ancient Jewish and Greek into Ukrainian by I. Ogienko. The Anniversary Edition on the Occasion of the Christian Millenium in Ukraine [in Ukrainian].
8. *Tolstaya, S. M. (2006)*. The Motive of After-Death Walking in Faiths and Ritual. Slavyanskyj i balkanskyj folklor. Semantyka i pragmatyka teksta, 236-268. Moskva: INDRIK [in Russian].
9. *Ukrainian folk tale of Boikivshchina «A sin and repentance» (1996)*. Stenographed, normalized, and literarily processed by M. Zinchuk. Perehins'ke village, Rozhnyativskyi rain, Ivano-Frankivs'k region [in Ukrainian].
10. *Ukrainian folk tale of Naddniprolyanshchyna «How a bandit redeemed his sins»*. Stenographed and literarily processed by Mykola Zinchuk. Vatutine village, Khrystynivs'kyi raion, Cherkass'ka region [in Ukrainian].
11. *Zelenyn, D. K. (1995)*. Feature articles of Russian Mythology. Those who Died not of Natural Causes and Mermaids. Moskva: INDRIK [in Russian].

Поникаровская Наталья Андреевна, аспирантка Харьковской государственной академии культуры

Преданные анафеме в контексте изучения представлений о категории заложных в украинской народной культуре

Анализируется образ преданных анафеме в контексте изучения представлений о заложных покойниках в системе украинской народной культуры. Внимание акцентируется на сравнение архаических дохристианских мировоззренческих и морально-этических основ с заповедями и постулатами христианского вероучения.

Ключевые слова: анафема, заложные, украинская народная культура, христианское вероучение, мировоззрение, культурная девиация, санкция.

Ponikarovska Natalia, graduate student of the Kharkov state academy of culture

The anathematized in the study of ideas of the category of the zalozhny in Ukrainian folk culture

The image of the anathematized is analyzed in the article in the context of the study of the category of the zalozhny dead. The topicality of the work is stipulated by the need to study the processes of interaction and interpenetration of Ancient pre-Christian Slavic archaic beliefs with Christian doctrine in the system of Ukrainian folk culture.

The starting point in the study is the scientific heritage of the famous ethnographer D. K. Zelenin, the author of the concept of the origin of popular demonology and mythology characters from those dead who died not the «natural death» (the zalozhny), where, according to him, «the bell dead» and «evil heretics» belong.

Attention is focused on comparison of the burial ritual and ideas of after-death existential perspectives due for the zalozhny and the anathematized and the archaic pre-Christian worldview and moral-ethic fundamentals with precepts and tenets of the Christian doctrine that demonstrate presence of a vast common ground. The significant feature that distinguishes the Christian worldview is presence of the mechanism of repentance as a way to get forgiveness for the sins committed.

In the conclusion it is noted that both notions (the zalozhny and the anathematized) represent a phenomenon of the same order – cultural deviation; manifestations of cultural deviation subject to the sanctions, among them is the anathema in the Christian doctrine and the denial and the taboo for decent funeral ceremony for the zalozhny in the system of Ukrainian folk culture; a certain fusion of the image of the zalozhny dead and the anathematized in the popular mind is conditioned by the presence of many similar elements of the funeral ceremony and consequences of acquiring such status; perception of the anathematized as the zalozhny shows the process of interpenetration of worldview orientations with the gradual replacement of the ideological concepts of one worldview system (archaic pre-Christian ideas) by the other (Christian tenets), not appearance of a new creature in popular demonology and mythology.

Key words: anathema, the zalozhny, Ukrainian popular culture, Christian doctrine, worldview, cultural deviation, sanction.

Надійшла до редакції 3.10.2015 р.